

EUSKAL HITZEZ

Donostia, 1989-I-27

Ibon Sarasola

Martin Ugaldere *Hablando con los vascos* liburuan bada pasarte bat beti hunkitu nauena. Koldori bere amak, gerra, heriotze-zigor eta espetxealdiaren ondoren, azken aldiz ikusi zuenetik sei urte pasa zirenean, egin zion harrera: *etorri altzea?* Bizpahiru hitz soil horiez adierazi zituen amak urte luze eta larri haietako bere bihotzeko gorabeherak. Eta pasarte berean suma daitekeenez, ez zuen semeak arazorik izan hitz -soiltasun horren azpian ezkututzen zen guztiaz jabetzeko.

Ildo beretik, badakit Koldoren oroitzapenari iruzur egingo niokela bere pertsona eta obrari buruz aipamen luzeetan abiatuko banintz. Bego beraz gogoeta bakar bat nere biziko maisu eta Euskaltzaindian aurreko izan nuenari buruz. Koldo Mitxelena zela izan, inor izan bada, euskaltzaina; bera izan zela, inor izan bada, bere izate eta egiteetan, euskaltzainaren eredu konplitu.

* * *

Sarrera-hitzaldi honetan euskara euskaldunen komunikazio-tresna eraginkor, egoki eta eroso bihurtzeko euskaldungoa egiten ari den berebiziko ahaleginak sortzen dizkigun arazoez mintzatu nahi natzaizue, eta horien artean, bereziki hiztegiari dagozkion arazoez. Hots, euskal hitzez mintzatu nahi natzaizue.

Ez da hau gure hizkuntzak une honetan duen arazorik larriena. Denok bat gatoz euskararen arazorik larriena bere bizitza bera dela, hizkuntza bizi bezala duen etorkizuna.

Honi buruz, bide batezko iruzkin bat zilegi bazait, gure hizkuntzaren aldeko eginahalean lehentasunak atzekoz aurrera jarriak ditugula iruditzen zait. Gure arazo nagusia hau da: euskaldun askok ez dutela askotan beren artean euskaraz egiten. Hau da arazo lehena, oinarrizkoa. Hala ere euskararen aldeko mugimenduak euskarak pairatzen duen mendetasuneko egoera salatzeari ematen dio lehentasuna. Salaketa horiek bidez-

koak dira; baina lortu nahi den euskaldunak euskaldun praktikante bihurtzea baldin bada, lortu nahi dena euskaldunak euskaltzale bihurtzea baldin bada, ez da hori biderik zuzenena. Katalunian, non katalanak katalanez mintzatzen baitira beren artean, jokaera hori eraginkorra da, baina ez hemen. Salatze horiekin lortzen duguna euskaldunen kontzientzia politikoa indartzea da, ez kontzientzia linguistikoa biztea. Eta urtetako eskarmentuak erakusten digunez abertzale-kontzientziak, besterik gabe, ezer gutxi bizkortzen du gure artean hizkuntz kontzientzia. Gainera gure hizkuntzaren egoera larriaren errua besteei, kanpokoei boteaz, aitzakia bat ematen diogu euskaldungoari bere burua zuri dezan eta bertan goxo egin dezan. Auzi honetan errua batez ere euskaldunena dela, euskara bazterreratua, marjinatua dagoela, baina batez ere euskaldunek marjinatua dagoela ikuserazte da kinka larri honetatik ateratzeko biderik zuzenena. Euskaldunak beren arte euskaraz mintza daitezen lortzea, hori izango litzateke euskaldungoaren benetako iraultza, eta orduan izango lirateke benetan eraginkorrak salaketa guztiak. Lehentasunak bere onetara ekartzea euskaltzaleei dagokigu, eta eraberritu behar dugun Jagon Sailak baluke hor zer esanik eta zer eginik.

Baina hizkuntza bizi bezala duen etorkizuna alde batera utzirik, aipatu berri dudan euskararen eguneratze eta gaitze hori da euskaldungoak esku artean duen arazorik larriena, eta Euskaltzaindiak, euskaldungoaren gidari eta bide-erakusle bezala, duen eginbiderik premiazkoena. Sortze-egunetatik bertatik erakutsi du kezka hori gure erakundeak (1). Baina une honetan, batasun-prozesuaren ildoan ortografia eta morfologia—hots, deklinabidea eta aditza— oro har aski finkatuak ditugunean, eta gramatika-arloan lan erabakigarria—edo erabakiorra— egiten ari garenean, beharrezkoa du Euskaltzaindiak euskal hiztegiari buruz ditugun ikuspuntu, jokaera eta jarrera kontrajarriei buruz gogoeta sakon bat egitea. Izan ere hiztegiaren aldetik nahaste eta sakabanatze izugarria nabari daiteke nonnahi. Askí dugu gure hirietako udaletxe edo bankuetatik itzuli bat egitea, ikusteko, adibidez, batean *bigarren solairuan* jartzen duen tokian besteetan *bigarren oinean*, edo *estaian*, edo *bizitzan*, edo *mailan*, edo *zorian* ematen dutela, eta *bigarren pisuan* ipintzen duenik ere ez dela falta. Hau kaltegarria da hizkuntzarentzat, gure indar urrien sakabanatzea eta gure adierazpen-ahalmenen ahulezia dakarrelako.

Badut halako susmoa hiztegiari buruz ditugun eztabaida ugarien azpian ez dugula topikoz beteriko uste-multzo nahastu bat besterik.

---

(1) Hor ditugu, besteak beste, Altuberen edo Villasanteren sarrera-hitzaldiak, eta hiztegi-arazoari buruz Altuberen “Erderatiko-itzak, itz-barririk eta aintxiña-itzak” (*Euskera* 1920, 44-54) eta Azkueren “Erderatiko itzak, itz sorberriak eta beinolako itzak” (ib. 54-62) hasi eta gaur egungoak arte, Mitxelenaen “Euskal-itzak zein diren” gogoangarri hura ahaztu gabe.

Premiazkoa dugu arlo horretan irizpideak finkatzea eta egituratzea; hots, gogoeta-lan teoriko sakon bati ekitea. Kondaira konkretu bat duen, eta gizarte eta kultur egoera konkretu batean aurkitzen den hizkuntza hau, nora eraman nahi dugu. Eta bereziki zer itxura eman behar diogu euskal hiztegiari, batez ere euskal hiztegi orokorrari edo orotarikoari. Hau da, noiz eta noraino hartu behar dugu literatur tradizioa gidarizat, noiz eta zergatik onartu behar dira forma zaharkituak forma biziagoen kaltetan; zer egin behar dugu arkaismoekin; nola jokatu behar dugu hainbaten iritzi gaizki eraturik dauden neologismoekin; “euskara bizia” aipatzen denean, zertaz ari gara zehazki; eta “hitz hau herriak erabiltzen du” edo “hitz hori herriak ez du ulertzen” direlakoak noraino eta noiz izan behar ditugu kontutan; hitz arruntak eta hitz jasoak edo ikasiak —zenbaitek “kulto” hitz itxuragabeaz izendatzen dituzten horiek— berdin tratatu behar al ditugu; eta ororen gainetik, azken urteotan, irakaskuntzan, zientzia, teknika eta administrazio munduan euskara sartzeko, presaka eta itsu-mustuan prestatu ditugun hiztegi eta testuetan ohartuki eta askotan oharkabez etxeratu zaigun erdal uholdeari noraino eman behar diogu amore; noraino eta zergatik.

Horra, ene ustez, aztertu eta eztabaidatu beharko genituzkeen arazo nagusiak. Hurrengo lerroetan, horiei buruzko nere iritziak ahalik eta argien eta zehatzen adierazten saiatuko naiz. Iritziok eztabaida emankor baten akuilari gertatzen badira, mintzaldi honen helburua erabat bete gertatuko da.

LITERATUR TRADIZIOAZ

Abiapuntu bezala batasunarekiko txostenean dagoen lehen oinarria hartuko dut; hau da, batu eta gaitu nahi duguna euskara idatzia dela. Euskara idatziaren eta ahozkoaren arteko gorabeherak larriak dira, baina horretaz, zeharka bederen, beherago mintzatuko naiz (2).

Euskara idatziaren batasun eta gaitze bidean, gure literatur tradizioa hartu behar dugu erreferentzi puntu nagusitzat. Hiztegiari dagokionez, tradizio horretan ondu den hitz-ondarea izan behar dugu gidari halabeharrezkoa. Horretarako alde aurretik literatur tradizio hori, zaharra eta berria, ezagutu egin behar dugu. Nere ustez orain, lehen ez bezala, badugu tresna bat ohizko hitz-ondare hori gutxieneko oreka eta zehaztasunez eta bere osotasunean ezagutzeko. Tresna hori Koldo Mitxelenak

---

(2) Dena dela honetaz ene iritzia *Hauta-lanerako Euskal Hiztegia*-ren hitzaurrean, 25-26 orr.-etan ematen dut. Bestalde, delako hiztegi hori hemen adierazten saiatuko naizen irizpideen aplikazio praktikoa da.

hilburuko bezala utzi zigun *Orotatiko Euskal Hiztegia* da. Hiztegi horretan eskaintzen zaigun altxorraz jabetzea eta hura kontuan hartzea da eman behar dugun lehen pausoa.

Dena dela badakigu tradizio hori askotarikoa dela, eta euskalkika ez ezik garaika eta are mailaka bereizten dela. Tradizio horretatik zen hartu behar dugun gerorako utziz, hartu behar duguna nola, zein eratan, zein itxuratan hartu behar dugun aipatu nahi nuke lehenik. Honi buruz nere irizpidea hau da: batasunak *egungo euskara* batzea du helburutzat, ez azken 500 urteetako euskara batzea. Ez dezagun ahaztu egungo euskara idatzia baturik balego ez genukeela batasun-auzi larririk. Hortaz, hitz bat gaur egun idazle guztiek berdin erabiltzen badute, hitz horri buruz batasuna egin dago eta forma hori onartu beharko genuke, iragana gorabehera. Ildo beretik, gaur egungo idazle gehien gehienek forma jakin bat erabiltzen badute hori hartu behar genuke, baldin eta gehiengo hori alde guztietako gehiengoak, bereziki Ipar eta Hegoaldekoen gehiengoak osatzen badu.

Gogoan dut batasunaren txostenean, euskalkiak elkarrengandik bereziz doazela eta, iraganari begiratzeko gomendioa eman zela (3). Baina gomendio hori estrategia huteszkoa zen eta ez da lege orokortzat hartu behar. Are gehiago, ez du zilegiztatu batasunaren aitzakiarekin antzinarako euskara jatorren bat birreraiki nahi izatea. Batasuna dela eta, sustrai bila ibiltzeak ez du, oro har, zentzurik. Izan ere, hizkuntza-mota zaharrak ez dira inon berriak baino hobeak, igoaleko onak dira denak. Euskararen kasuan, begien bistakoa da erdararen eragina dela eta, gure hizkuntzaren ahultze nabaria gertatu dela zenbait alorretan. Baina ez dut uste, inola ere, hiztegiaren alorrean hori gertatzen denik.

Hitz bat forma desberdinetan banatua agertzen bada, orduan bat hautatu beharrean aurkitzen gara. Oro har gaur egungo formen artean

---

(3) Horrekin batean eta hori dela eta gure artean askotan aipatu izen den italiarren kasuaz zerbait argitu beharra dago. Egia da egungo italiarren *oinarria* toskanoa dela, baina ez da egia duela ehunen bat urte Italia politikoki batu zenean italiara burua bezala toskanoa *hautatu* zenik. Hautaketa erdi aroan bertan egin zen: harrez gero italiara toskanoa zen. Duela ehun urte egin zena italiara hori Italia guztira hedatzea izan zen. Bestalde italiara Italia guztiko hizkuntza bihurtu zen heinean Erromaren pisua nabaritzen hasi zen. Eta gauza jakina da aspaldi honetan Erromako hizkera dela italiarren burua, eta Florentzia dela Erromaren eragina pairatzen duena, eta ez alderantziz. Ik., adibidez, Tulio de Mauroren *Storia linguistica dell'Italia unita* (Roma 1979). Beste horrenbeste esan daiteke katalanaren kasuan, non batasuna Barcelonako mende hasierako hizkera biziaren gain eratu baitzuen Fabrak, M. Segarra-ren *Historia de la ortografía catalana*-n ikus daitekeenez, besteak beste. Kontrako muturrean friuliera dugu, non P. P. Pasolini-k Erdi Aroko eredu-tan erabat onarriturik eta egungo friuliera bizia ezertarako kontuan izan gabe literatur friuliera zoragarri bat eratu baitzuen. Hain zoragarria non inork ere (ezta Pasolinik berak ere) ez baitzuen erabili.

gingo nuke nik hautaketa, bi muturretakoei —muturrok aski hedatuak direnean— lehenatasuna emanaz, baina bestela erdialdeko formen alde makurtuaz, batez ere erdialdeko formok bizkaierazko tradiziokoekin bat datozenean, edo oso berriak ez direnean. Forma-aniztasun horren aurrean, gaur egun inork edo ia inork erabiltzen ez duen forma zaharkitu bat proposatzea arriskutsua iruditzen zait, arazoa konpondu beharrean oker-rragotu egin dezakegulako, lehia forma bat gehiago sartzen baita. Bata-suna ezartzeko ditugun baliabideak mugatuak dira, eta hortaz batasuna-ren prozesuan kostu-kontuak ere kontuan izan behar ditugu. Eta erraza-goia eta merkeagoa gertatuko zaigu gutxien direnak gehienek formara ohitzea, denok forma ezezagun batera ohitzea baino. Aldamenekoarena baino, inorena ez den forma erabili nahiago duena ez dago batasunaren izpirituan. Honek guztiak ez du esan nahi forma zaharkituak besterik gabe baztertu behar ditugunik. Une honetan gure hizkuntza batzeaz gainera eta batera, hura areago trebatzeko eta maila jaso eta landuetara hedatzeko premia dugu. Egiteko horretan forma zaharkituok hainbat hutsune betetzeko bidea eman dezakete. Guzti honei buruzko adibide

bat ipintzeko, *hertsi/hetsi/itxi*-ren arazoan, hizkuntzaren maila arrunterako *itxi* eta *hetsi* hartuko nituzke, *itxi*-ri lehenasuna emanez, baina *hetsi*-k, sinonimo gisa eta batez ere Iparraldeari begira egiten diren testuetan tokia duelarik. Gaur egun inon-edo bizirik ez dagoen *hertsi* aldiz, zeregin jasoagoetarako utziko nuke. Beraz nik ez nuke *ate bat hertsiko*, *itxiko* baizik, baina *Jainkoari eman behar zaion kontu hertsiaz* mintzatuko nintzateke.

EUSKARA BIZIAZ

“Euskara bizia” delakoa da, agian, gure eguneroko eztabaitetan erabiltzen ditugun adigaien artean nahasiena eta nahasgarriena. Askok euskara batuaren aurkako arma bezala erabiltzen dute, eta gehienek erdal eraginaren aurrean errazkeriari amore emateko aitzakiatzat.

Neretzat euskara bizia zera da, hizkuntzaren *berezko* bilakaeraren ondorioz gaur egun *Ipar eta Hegoaldeko* euskaldunik gehienak, erabiltzen ditugun hitz eta joskeren multzoa. Eta ni bederen euskara bizi horren aldeko naiz. Are gehiago, Iparrean edo Hegoaldean soilik erabiltzen diren erderatikako formak eta joskerak, herri-literaturan ongi finkatuak badin badaude, hots, atzo goizeko berrikeriak ez badira, ontzat emango nituzke euskara idatzian, maila herrikoi edo apalenean bederen. Ezin onartuzkoak iruditzen zaizkit, ordea, gaztelaniaren eta frantsesaren azken bolada honetako eraginez etxeratu zaizkigun berrikeriak. Eta arrazoia argi dago: berrikeria horiek hesirik, mugarik gogorrena eraikitzen ari direlako euskaldunon artean, Hego eta Iparraldeko euskaldunen artean.

Puntu honetara helduz gero, “euskara bizia”, “herriak erabiltzen duen euskara” eta horrelakoetan inplizito edo esplizitoki onarriturik, azken urteotan plazaratzen ari zaigun joera arriskutsua salatu behar dut: zabarkeriaganako joera. Egungo euskaldungoaren zenbait alderdientzat, badirudi, euskaraz —ortografia eta morfologia batua errespetatuz gero— gainerakoan edozein moduz idatz daitekeela, edozein hitz, eta edozein eratan eta edozein modutan erabil daitekeela. Ildo honetatik, eta hau da arazoaren alderdirik larriena, badirudi gaztelaniazko —joera hau ia Hegoaldean soilik ematen baita— ia edozein hitz erabil daitekeela euskaraz. Eta are okerrago dena, badirudi kontu honek ez duela inolako axolarik, huskeria bat dela, eta zabarkeria galgarri hau salatzeak ez duela zentzurik. Izan ere kontua euskaraz idaztea omen da, gainerako guztia libre da, berdin da. Eta harrigarriena hau da: “Euskadi berejabe eta batu bat” aldarrikatzen dutenen artekoak direla, hain zuzen, Iparraldeko gure anaiak kontuan hartu gabe espainolarekiko mendetasun ikaragarri horrenganako zaletasun gehien agertzen dutenak, chicanoenaren pareko hizkuntza kolonial hori, hizkuntza *bananero* hori praktikan lotsagabekien erabiltzen

dutenak, kontutan hartu gabe, antza denez, politikoki hain lehiatsu salatzten duten diglosiaren ondorio zuzena dela beren euskara diglosikoa (4).

Zabarkeria honen oinarrian herriaren ikuspegi nahasgarri bat dugu. Adibidez *derrota*, *jeringilla* edo *fracaso* herriak erabiltzen dituela esaten dugunean, zein herriz ari gara? Hasteko, Iparraldeko euskaldunak sartzen ez diren herri batez, noski. Bestalde, hegoaldekoak konturatzen gara horrelakoak erabiltzen ditugunean erdal hitzak erabiltzen ari garela, eta pairatzen dugun hizkuntz-mendetasunezko egoerak hartaraturik erabiltzen ditugula. Eta harrigarria da herriak arrotz-tzat hartzen dituen hitzak, herriaren izenean euskal hitz-tzat ezartzeko zenbaitek agertzen duen nahia.

Arazoa benetan larria da dagoeneko, eta nere ustez adierazpenen bat egin beharko genuke Euskaltzaindikook honi buruz. Eta kontu honetan Euskaltzaindia Euskal Herri osoari begira baizik ezin da jokatu. Zilegi du Euskaltzaindia euskalki batean edo alderdi batean ongi sustraiturik dagoen hitz bat, batez ere hoberik ez denean, erabat gomendatzea; baina bere izateko arrazoiari uko egingo lioke hemengo edo hango soilik diren erdal hitz heldu berriei atea zabalduko balie.

“GAIZKI ERATURIKO” HITZEZ

Egia esan, ez dut ulertzen nola izan duen gure artean hainbesteko eraginkortasuna eta arrakasta hitz bat baztertu nahi izateko, “gaizki” eraturik dagoelako irizpide honek. Eta etsita nago hizkuntzaz kanpoko arrazoiak izan direla, eta direla, arrakasta honen sustrai nagusia. Auzi honetan hainbat gauza argitu behar dira.

Lehenik, gure artean hitz bat gaizki eratutzat jotzeko erabiltzen diren irizpideak beste hizkuntzetako hitzei ezarriko bagenizkie, ezin konta ahalakoa izango litzateke horietan ere gaizki eraturik aterako litzazkigukerak. Adibidez *autobús* edo *electrón* hitzak, *abestu* edo *sendi* bezain gaizki eratuak daude. Eta *laspel* itxuragabeki eratu dagoelako baztertzen dutenek gogoan eduki beharko lukete *gas* delakoa Van Helmont-ek latinezko *chaos*-etik gogoak eman zion bezala eratorriz sortua izan zela, eta beraz,

---

(4) Katalunian ere bada halako eztabaida bat gai honi buruz. Baina gurearekiko aldeak nabariak dira. Lehenik, espero zitekeen bezala nazionalista ez direnak dira *català light* delakoari, katalan erdaldunduagoari, nolabait esan, amore ematearen aldekoak. Bigarrenik, gure artean txukunen direnek baino txukunago idazten dute *light*-zaleek, eta guk begitandu ere ezin dugun begirunea agertzen dute literatur tradizioaren aldera. Bestalde, eztabaidaren maila benetan garaia da, zertan ari diren dakitenei dagokiena. Ik. adibidez X. Pericay eta F. Toutain-en *Verinosa llengua* (Barcelona, 1987) edo *Diari de Barcelona*-ren *Llibre d'estil* delakoa (Barcelona, 1987).

irizpide horren arabera, bestea bezain baztergarria dela. Orobat, ez litzateke zaila frogatzen *araudi* hitza *arautegi* bezain ongi edo gaizki eraturia dagoela (5); gainera *araudi*-k abantaila bat du gutxienez *arautegi*-ren aldean: sustraituagoa dagoela gure literaturan.

Bigarrenik, badirudi irizpide hori gogoak ematen digunean edo kome-ni zaigunean soilik erabiltzen dugula. Adibidez, eta milaren artean hiru soilik aipatzeko, *irriti*, *argazki* eta *idatzi*, baztergarrizat jotzen direnak bezain oker edo okerrago sortuak daude, eta hala ere ez dute besteei egotzen zaien *san benitoa* jaso. Are gehiago, "hitz gaizki eratu" irizpide honen aldekoek berek sortzen eta bultzatzen ari dira *monastegi* edo *ministrari* bezalakoak, berentzat erabat arbuigarri izan beharko luketenak.

Eta hirugarrenik, "gaizki eraturako hitz" adigaiak berak ez du zentzurik inongo hizkuntzatan, besteak beste "analogia" deritzan gertakari bat badelako, nonnahi eta noiznahi etengabe ari dena. Azken batean, sabindarren neologismo gehienak analogi bidekoak dira. "Obispo"-ren ordeztatu zen hitzak *gogazain* behar zukeen ohizko elkarketa-erregelak aplikatu izan balira, baina ezin daiteke uka *gotzain* analogi bidez eraturia dagoenik. Beste adibide bat jartzeko *argitalpen* analogikotzat hartu behar da, *ugaritu*-ren ondoan *ugaldu* dugunez gero. Eta nor ausartuko da analogiaren bidea gaitzestera? Zer dira, bada, lehen aipatu ditudan *monastegi* eta *ministrari* analogikoak baizik? (6) Honek ez du esan nahi, noski, gure artean asmatu eta proposatu diren hitz guztiak onartu behar ditugunik. Ezinezkoa litzateke gainera (7). Esan nahi dudana hau da, eratzemoduaren irizpidea ez dela irizpide eraginkorra, eta horrelako hitzetan, besteetan bezala, erabileraren irizpidea erabili behar dela. Hortaz *gazteria gaztedi* baino egokiagoa iruditzen bazait, ez da *gaztedi* gaizki eraturia dagoelako, baizik eta *gazteria*-k tradizio luze eta zabalagoa duelako, besterik gabe. Baina ildo beretik, ez genuke ahaztu behar *aldundi*-k *diputazio*-k baino tradizio zabalagoa duela euskara idatzian (8); eta zer esanik ez, *ministro*-k *ministrari*-k baino.

(5) Ik. *-di* atzikiari buruz I. Sarasola "Larramendiren eraginaz eta" *ASJU* 1986, 206 Sgn oharra. Atzizkien ezartze-eremua nola doan aldatuz hizkuntza baten historian zehar J. Dubois eta Cl. Dubois-en *Introduction à la lexicographie: le dictionnaire* (Paris, 1971) liburuan ikus daiteke, 133-198 orr.-etan.

(6) Bestela, zer da *tegi* erasten zaion *monas* hori, edo non da *ministrari* zilegiztatuko luken *ministratu*?

(7) Badirudi ahaztu egin zaigula munduko literatur historiako autore gailen gehienak —bereziki hizkuntzaren eraberritzeren batek hartu dituenak— hitz-asmatzaile porrokatuak izan direla, eta hitz horietako gehienek ez dutela gerora inongo arrakastarik izan. Shakespeare-ren kasurako, esaterako, ik. Albert C. Baugh *A History of the English Language* (London, 1959), 281 hh. Bestalde Paul Bacquet-ek (*Le vocabulaire anglais*, Paris 1974, 78) dioen bezala "il est souvent impossible de savoir pour quoi tel mot a été adopté et tel autre écarté".

(8) Ik. *aldundi* sarrera *Orotariko Euskal Hiztegi*an. Bestalde Lizundia adiskideak behin baino gehiagotan adierazi du *a(ha)ldundi* hori ez dela "diputación", "conjunto de apodera-

Dena dela ez nuke ukatuko hitz berriak eratzeko, oro har eta salbuespenak salbuespen, ohizko elkarketa-erregelez baliatzea gomendagarriago denik, eta hau arrazoi soil bategatik: horrelako hitzek onartuak izateko probabilitate handiagoa bide dutelako, besterik gabe. Baina guztiz arriskugarria iruditzen zait aski sustraitua dagoen hitz analogiko bat baztertzeko haren kide “ongi” eratua proposatzea, batasuna egina edo ia egina genuen formetan bitasuna sortu besterik ez baitugu egiten horrekin.

Bestalde, badira bi arrazoi hitz berri horienganako orain askok duten ezinikusizko jarreraren ordez halako onginahitasunezko bat agertzeko, batez ere erdal hitzak ordezkatzeko sortu ziren neologismoenganako. Lehengoa, horiek baztertuz gero geratzen zaigun hautabide bakarra, gehienetan, gaztelaniazkoa onartzea delako. Bigarren arrazoiak axola handiagoa du. 90 urte daramatzagu iritzi ideologikoak eta alderdikeriak bultzaturik, eta arrazoi linguistikoak aitzakiatzat erabilirik, aurreko belaunaldiaren lana zapuzten eta hankazgoratzen: hala jokatu ziren sabindarrak larramenditarrekin eta hala jokutzen ari gara gu sabindarrekin. Jokaera horrekin euskaldungoa nahastea eta gure indar urriak alferrik barreiatzea besterik ez dugu lortu. Gure belaunaldiari, *batasuna* bideratu duen belaunaldiari dagokio azken 90 urteotako dinamika galgarri hau haustea eta hurrengo belaunaldiei jokabide ereduizkoagoa erakustea. Azken buruan eskatzen dudan gauza bakarra amnistia osoa besterik ez da, gure aurretik gu bezala borondaterik hoberenarekin euskalgintzan aritu ziren gizonen eta emakumeen lanaren alderako amnistia orokorra (9).

---

dos” edo horrelako zerbait baizik, zerbait izatekotan. Nere ustez bi gauza nahasten dira baieztatze horretan: hitzaren esannahi “etimologiko”a —hitzak “izan beharko lukeen” esannahia— eta testuetan agertzen duen egiazko esannahia. Argi dago, testuetara jotzea asko, *a(ha)ldundi* erabili duten guztiek gaztelaniazko *diputación*-en adiera jakin baten ordain bezala erabili dutela, eta beraz hori dela *a(ha)ldundi*-ren esannahia, eta ez besterik. Badirudi ahaztu egin dugula edozein hizkuntzatan hitzen esannahia erabakitzeko irizpide etimologikora joko bagenu kea bezala haizatuko lirakeela hizkuntzotako hiztegiak. Ildo beretik, eta hainbatetan aditza eman den beste kontu bat aipatzeko: *enparantza* euskaraz “babesgarria, toki babestua” edo dela esaten denean, zer esan nahi du hor “euskaraz” horrek? Berez, Gipuzkoako zenbait alderditako herri-euskara. Azken ehun urteotako euskara idatzian —eta ez gutxiren ahozko euskaran—, aldiz, “plaza” esan nahi du *enparantza*-k, hots *plaza*-ren baliokidetzak erabili izan da, salbuespenik gabe. Eta bigarren hau ere ez al da “euskara”? Bestalde, *aldundi*-rekin jarraituz, argi dago gaztelaniazko *diputación*-ek adiera bat baino gehiago duela. Hiru, M. Moliner-en hiztegiaren arabera. Eta hain zuzen hiruretatik nazioartekoa ez den bakarraren ordaina da euskarazko *aldundi* delakoa.

(9) Horregatik nahiago dut nik *eleberri*, *elaberri* baino, hura izan baitzen aurreko belaunaldiak erabili zuen forma bakarra. Gero, bat baino gehiago, “jatorragoa” zelakoan eta Axularren lekukotasuna aipatuz *elaberri* erabiltzen hasi zen, batasunari arazo bat gehiago sortuz. Euskal literatur tradizioa gidaritzat hartuz ezin daiteke baieztatu *ela- ele-* baino jatorragoa denik. Toponimia hartuz ez dakit, baina literatur tradizioa hartuz ez. *Pouvreaux eleberri* erabiltzen du —hiru aldiz gutxienez—, eta bestetan hain gogoko dugun Leizarragak *elhe zar* (ez *zahar!*). Hitz baten forma-batasuna hautsi baino lehen kontuzago ibili beharko genukeela uste dut.

ERABILERAREN IRIZPIDEAZ

Bidezko zen bezala irizpide honetaz baliatu zen Euskaltzaindia euskal hitzak zein ziren zehazteko 1959-an aditzera eman zuen agirian. Hala behar zuen, erabilera baita, berez, hitz bat onartzeko hizkuntza guztietan aintzat hartzen den irizpide nagusia. Dena dela, gure hizkuntzari dagokionez beharrezkoa da zenbait zehaztapen egitea.

Kultur hizkuntza guztietan —eta euskara kultur hizkuntza bihurtu nahi dugu— hizkuntza idatzia hartzen da erreferentzi puntu nagusizat. Idatziz erabiltzen ez diren hitzak ez dira hizkuntzakotzak hartzen eta ez dira hiztegi orokorretan jasotzen, edo jasotzen direnean halako marka berezi batez jasotzen dira. Euskaraz ere horretara ohitu beharko genuke. Azken 90 urteetan ez dira falta izan gure tradizio idatzia aintzakotzat ez hartzeko, hura ez balego bezala aritzeko jokoerak. Eta bi aldeetatik gertatu da hori: literatur tradizio hori erdaldunduegia aurkitzen zutenen aldetik, eta ahozko hizkuntza erdaldundutik urrunduegia aurkitzen dutenen aldetik. Jokaera horiek guztiz arriskutsuak iruditzen zaizkit. Gure literatur tradizioa exkaxa da eta ahula, eta ez da euskal bizitza osoaren oihartzun bete. Baina ez dugu, ezin izan dezakegu oinarri hoberik euskara kultur hizkuntza bihurtzeko. Horrela jokatu dira munduko kultur hizkuntza guztietan eta gu ez gara, ezin gaitzke izan bestelakoak. Gure kasu berezian tradizio idatzia osatzeko ahozko euskarara jo beharko dugu, baina hura osatzeko, ez hari kontra egiteko (10). Gainera ahozko hizkuntzako ekarpen horiek erabilera idatziaren arragoan frogatu beharko dute bere gaitasuna euskal hitz betetzat hartuak izan aurretik.

Erabilera idatziaren irizpidean alde koantitatiboak adina edo gehiago alde koalitatiboak izan behar ditugu kontuan. Hots, edonon eta edonoiz bezala idazle onen usadioa izan behar dugu gidari. Hiztegi-arazoetan, lehen aipatu ditudan arrazoiakgatik, tradizio berria izan behar dugu batez ere kontuan. Hots, mende honetako euskal idazle gailenen obra izan beharko genuke gidari nagusia euskara batuaren hiztegi orokorra eratze-ko orduan. Eta eskola edo joera nabarmen bateko idazleek, adibidez sabindar amorratuek, sortutako hitzak onartzeko ala ez onartzeko, gaine-rako idazleen artean eta bereziki idazle ereduizkoetan izan duten harrera aztertu beharko genuke. Baina berdin jokatu beharko genuke azken urteotan asmatuekin, eta erdaratik gordin gordinik edo euskal itxura apur

---

(10) Alde honetatik aski interesgarria eta aintzat hartzekoa iruditzen zait G. Garatek atera berri duen *Erderakadak* lan mardula. Dena dela, zorrotzegia da, ene ustez literatur tradizioan aski sustraituak dauden zenbait joskera epaitzean. Esaterako *-tik gelditu* delakoan agertzen bide dituen zalantzak ez dira bidezkoak: bestetan aipatzen dituen Leizarraga eta Axularrengan aurki daitezke horren lekukotasunak, eta orobat iparraldeko tradizioko autorerik gehienetan.

batekin etxeratu zaizkigunekin. Badaezpadako neurri hau hartzea beharrezkoa iruditzen zait, gerra aurrean bezala hiztegi edo joera nabarmen baten jarraitzaile itsuen lanari egiatan dagokion pisua emateko.

Bada beste arazo bat gure hizkuntzaren ibilbideagatik garrantzi berezia duena. Aho hizkera eta euskara idatziaren arteko gorabeherena da. Mendetako marjinazioaren ondorioz euskara idatzia ez da gauza izan kultur hizkuntza guztietan nahitaezko den maila jaso eratzeko. Gure literaturaren problema nagusia herri-moldeei lotuegia egon dela da. Eta maila landu hori osatzeko behar ditugun gure tradizioko zenbait hitz zahar, berri edo asmatu ontzat ez hartzeko aipatzen den harako “herriak ez du erabiltzen” hura ez da berez bidezkoa. Salamankako nekazariak ez ditu egungo gaztelaniaren hainbat eta hainbat hitz eta esapide jaso ezagutzen, eta hala ere ez ditut horiek gaztelaniatik baztertuak ikusten (11). Hain zuzen ere euskara kultur hizkuntza bihurtzeko dugun egitekorik garrantzizkoena hau da: hiri-giroan sortzen ari den euskaldungo ikasia bizkortzea, eta euskararen berreskuratzean duen lehen mailako erantzukizuna ikuseraztea. Izan ere, nonnahi bezala hizkuntza onaren eredu klase hiritar ikasiena izan behar du gure artean ere. Hori lortzen ez dugun arte euskararen egoera kultur hizkuntza bezala kolokan egongo da (12).

Euskara zailaren eta errazaren auzi honetan, ezertara ez datozen alferrikako zailtasunak bezain kaltegarriak gerta daitezke errazkeriak. Dena dela “euskara erraza”-ren kontzeptua bera nahasgarria iruditzen zait, zeren badirudi “euskara erraza”-ren bide horretatik gure komunikatze-premia guztiak betetzen ahal ditugula adierazi nahi dela, eta hori faltsua da. Zeren ññaki Seguroiak idazten zuen bezala (13), euskaraz ez dakitenei erakusteko eta bidenabar dakitenei ahantzerazteko asmatua dirudien zori-oreko “euskara erraz” hori ez da zail ez dena, zaildu gabe dagoena baizik, “oinarrizko” lerroan baizik higi ezin daitekeena.

ERDAL HITZEZ

Inork ez du zalantzan jartzen euskaraz ongi sustraituak dauden erdaratiko hitzez gainera, erdal hitzen premian gaudela. Lehen aipatu

(11) Oraindik gogoratzen dut duela zenbait urte egunkarietan agertu zen berri bat, Espainiako nekazari-eskualdetako biztanleen erdiak edo TV-ko publizitate-hizkera ulertzen ez zuela zioena.

(12) Honetaz, beste hainbat gauzez bezala, gure artean konturatu zen lehena Etxeberri Sarakoa izan zen: “Eguiaz alde guztiz hunen (euskararen) çorthea içan da haguiziferenta bertce lengoayetarie: cembatenaz-ere hauc edertzen eta hazten baitira guehiago gende letradunen artean, eta gaizcoatzen nekhaçalenetan, hambatenaz Eskuara contrarago da tratatua” (*RIE*veko argitaraldiko 192 h.).

(13) Ik. Nikolas Ormaetxea, *Quito-n arrebarekin* (Donostia, 1987), hitzaurreko 32 gn orr.

dudan 1959-ko agirian esaten du ere Euskaltzaindiak hizkuntza berezien gaitetik zabaldurik dauden kultur hitzak entzat hartzea eta erabiltzea begi onez ikusten duela. Arazoa ordea, atea noiz eta noraino zabaldu behar dugun zehaztea da, horretaz iritziak finkatzea.

Lehenik hau esan behar da: alde guztietan bezala gure artean ere beti izango direla kontu honetan garbizaleak eta ez hain garbizaleak, eta gehiegikeriak mugatzen badira hori ez dela kaltegarria. Bide mehar bat baino areago, ikusmolde eta joera desberdinak leku izan dezaten bitarte eroso eta zabalagoa taxutu behar genuke. Hala ere arazoa bere hartan dirau, gehiegikeriak zehazten ez ditugun bitartean.

Dena dela, gurea bezalako hizkuntza txiki eta menderatuek garbiza-leak izan behar dute. Hori da munduan zehar legea. Horrela, adibidez, eta Txillardegik behinola gogoratzen zigan bezala, txekoak garbizaletasunaren ildotik jo zuen alemanaren eta errusoaren aurrean kultur hizkuntza bihurtu zenean, eta zer esanik ez hungaroak, alemanaren aurrean. Orobat, Kanadako frantsesa garbizaleagoa da Frantziakoa baino, ingelesaren eraso bortizkiago pairatzen duelako, hain zuzen. Izan ere liberalismoa aldarrikatzea, ekonomian bezala hizkuntza arazoetan, indarra eta aginpidea dutenei dagokie. Txikiak, indargabeak ezin dugu eskuzabalki jokatu, nahikoa lan izango baitugu bestela ere gure nortasuna erabat desitxuratua gerta ez dadin, haindiagoen erasoaren azpian.

Bigarrenik, nazioarteko hitzak ez dira hainbatek uste duten bezain ugariak, are Europako kultur hizkuntzak soilik hartzen baditugu kontuan. Izan ere, hiztegi orokorrari dagokionez, nazioartekotzak jotzen ditugun hitz gehienak latin-hizkuntzetan eta ingelesez bakarrik erabiltzen dira. Eta askotan ezta hori ere; eta ez dira, ez, gutxi, espainolezkoak soil soilik direnak. Are gehiago, ez dira falta *rotulador* bezalakoak, espainolaren eremu osokoak ez, baizik Espainiakoak besterik ez direnak. Ikusten denez nazioarteko hitzena ez da zenbait uste duen bezain alor eroso.

Bada beste arazo bat ohartzen zailago delako larriagoa gertatzen dena. Nazioartekotzat jotzen ditugun hainbat bereizkuntza ere ez dira hain hedatuak, eta askotan espainolarenak besterik ez dira. Askotan entzun ditugu, administrazio edo zientzia edo teknika testu edo hiztegiez ari garela, horrelako baieztapenak: “baina gauza bat da *indulto* eta beste bat *barkamena*”, esaterako. Ez dut nik hori ukatzen, baina *non* diren gauza desberdinak jakin nahiko nuke. Zeren ingelesez, urrutirago joan gabe, “pardon” erabiltzen baita bientzat, arazo larririk gabe, antza denez. Eta zer esan *osasun/osasunketa* bereizkuntza itxuragabe horretaz, noraino garen gaztelaniaren morroi besterik erakusten ez duena? Horrelako adibi-deak, salbuespenak baino areago, erregela dira.

Hala ere, gure artean, euskararen eguneratze eta mailaz altxatzea dela eta, gaztelaniaren adigai-egitura gure hizkuntzara aldatzen ari gara, besterik gabe. Oharkabez edo ohartuki, gaztelania dugu erreferentzi puntua. Hortaz, gaztelaniazko hitzak gordin gordinean hartzen ez ditugunean ia sistematikoki egiten ari garena hau da: hegoaldeko herri-euskara erdaldunduena ontzat harturik hitzont gaztelaniazko funtsa onartu eta axalari euskal itxura apur bat eman. Horrela sortu ditugu beste milaren artean *karteldeg*, *enpresari* (edo *entrepresari* berdin zait) edo *aparkaleku* (14). Jokaera hau guztiz galgarria iruditzen zait, zeren hitzont axaleko euskal itxura horrek berorien errotiko espainoltasuna ezkututzen baitute, eta gaizki ezarri den arazo baten irtenbide faltsoa besterik ez direla ahanteraz bait iezaiyuke (15).

Beste alde batetik badirudi ez gabela konturatzen mendean gauzkatzen hizkuntzak, munduko bi hizkuntza *pedanteenak* direla une honetan. Eta hizkera tekniko eta jasoaren izenean gureganatzen ari garena espainolaren eta frantsesaren pedanteria dela. Hortaz *egun lektiboa* nazioartekoa eta jaso iruditzen zaigu, eta *eskola-eguna* aldiz sukalde-kutsukoa eta apala. Gure iritzia aldatuko litzateke beharbada ingelesez eta Europako hizkuntza gehienetan *eskola-eguna*, besterik gabe, esaten dela jabetuko bagina. Eta *Galaxietako gerra* delakoaren ordez inork *izarretako gerra* proposatuko balu “horra garbizalekeria hizkuntza pobretzen” entzungo luke. Gure ezjakinean ez dakigu jatorrizkoa, ingelesa, *izarretako gerra* dela, eta halaber dela frantsesez, zeren honetan, beste askotan bezala, egungo gaztelaniak, ikasle bipil agertu nahi duenez gero, are frantsesari hartu baitio gaina pedanterian.

---

(14) “Cartelera”-ren kiderik ez dago ez frantsesez (cf. “rubrique des spectacles”), ez ingelesez (cf. “entertainments”) ez beste hizkuntzetan, eta ez dakit zer premia betetzen duen euskaraz. Euskal Herri osoari begira egokiago dirudi *ikuskizunak* edo horrelako zerbait. Dena dela *espektakuloak* bera ez da *karteldeg* bezain gaztelaniara makurtua eta besterik ez bada, euskaldun guztiontzat balio du. Ingelesez, frantsesez eta abarrez eta dago “empresario”-rik, *lan-emaile* edo *enplegu-emaileak* baizik. Zegatik *aparkaleku* eta ez *estazionaleku* (cf. frantsesez *stationner*)? Eta zer bekatu egin du *parkin* nazioartekoak?

(15) Ildo beretik, gure premiak zein diren aldeaz aurretik aztertu gabe, gaztelaniazko hiztegia *dohlatzen* ari gara, ia sistematikoki erdal baliabideen *calco*-aren bidez eta gure tradizioa askotan bestelakoa dela kontuan hartu gabe. Horrela gaztelaniazko *-mente* guztiak *-ki* atzizkiaren bidez ematen ditugu beti, beste bide guztiei atea itxirik, eta orobat, *reguztiak ber-* edo *bir-*en bidez, bide jatorragoak eta egokiagoak egon daitezkeela burutik pasatzen ere ez zaigularik. Esaterako, duela gutxi Euskaltzaindiaren sari bat irabazi duen lan baten izenburuko *bergaitzen* hori. Kontua ez da hitza, baizik eta sortu duenari ez zaiola burutik pasa ere egin beste bideren bat, *gaiberritzen* adibidez, egokiago eta ulerterrezago izan daitekeenik. Orobat, erdaratiko hitzei, bere esannahi jatorraz ahazturik, gaztelaniaz dutena egozten hasiak gara. Horrela HIES zorioneko horretan eta abarretan, *eskasia*, euskal literatur tradizioan *falta*-ren sinonimo izan dena, *escasez*-en eraginpean “urritasun” esanahiaz erabiltzen hasiak gara. Eta telebistan eta, loratu berri den *emendakin* itxuragabea, euskal tradizioaren arabera “gehikin”-en kide edo izan beharko zukeena, baina *enmienda*-ren eraginez “zuzenkizun”-en ahaide bitxia gertatu dena.

AMAITZEKO

Nere ustez auzi honetan garrantzizkoena, galdu dugun euskararen duintasunarenganako sentiberatasuna berreskuratzea da. Euskal hitzak, Euskaltzaindiak 1959an gogoratu zuenez, euskara bizian sustraituak daudenak dira, eta euskara idatziaren hitzak gure literatur tradizioak landu dituenak dira. Hots euskal hitzak ez dira erdal hitzak. Hitz arrotz bat etxekotzat hartu baino lehen gorabehera guztiak asko pentsatu eta ongi pisatu behar dira. Horrela jokatzan dute beste baten erabat mende erori nahi ez duten hizkuntza guztiak.

Euskaldungoari ikuserazi beharko genioke euskararen galtzeak bi alderdi dituela: bat erabatekoa, gehien nabarmentzen dena, bere nazio hizkuntza ahazten edo erabiltzen ez duenarena. Baina euskararen erdal-duntzea prozesu berberaren beste aldea besterik ez da. Eta honetan gogor egitea bestean gogor egitea bezain garrantzizkoa da, eta ez da, ez, zailagoa.

Batek baino gehiagok ezinezkotzak joko du euskara egungo euskaldunen komunikazio-premia guztietarako gai bihurtzea gaztelaniatzko hitz asko eta asko onartu gabe. Nik, egia esan, ez dut hori uste. Dena dela nerretzat euskararen batasuna euskararen gaitzea baino garrantzizkoagoa da. Hots, euskararen gaitzearen prezioa bi euskara, bat frantsesaren mendekoa, bestea espainolaren mendekoa, sortzea baldin bada, ni bederen euskararen gaitzearen aurka nago, bidea helburutzat hartzea izango bailitzateke hori, hots galbidea aukeratzea.

Baina lehen esan dudan bezala, nik ez dut uste euskararen gaitzea eta batasuna elkarrren etsai izan behar dutenik. Batez ere buruz jokatzan badakigu. Lehenik zehaztu behar duguna helburua da, hau da, zer itxurako hiztegia nahi dugun euskara batu eta eguneratu horretarako. Hori finkatzea bete betean Euskaltzaindiari dagokio. Gero helburu horretara euskalgintzan ari garenon indarrak biltzea eta hura iristeko pausoak, hots, plangintza bat burutzea etorriko litzateke. Bide horretan, nik uste, esku-zabaltasunez jokatu beharko genuke egungo egoerari behar adina amore emateko, erdarez eta erderakadez behar adina baliatzeko, baina kontuan izanik behinbehineko amore ematea dela eta helburu baten ildotik ematen dena.

Beste alde batetik konturatu beharko genuke euskararen egoera nabarmenki aldatu dela azken urteotan, eskuan ditugun baliabide eta tresnen aldetik. Besteak beste eskola eta komunikabideak ditugu gure eskuetan inoiz ez bezalako neurri batean. Problema zera da, orain arte ezer gutxi –katalanek ez bezala (16)– erabili ditugula bide horiek euskara txukun-

---

(16) Katalanak lortzen ari dira azken urteotan, batez ere komunikabideen bidez, ia erabat galduak ziren hainbat hitz, hirietako hiztun ikasiek ahozko hizkeran berriro erabil

tzeko. Eta hori, iritsi nahi dugun helburua batera argi ez dugulako gertatzen ari da (17).

Lerro hauetatik kontrako irudia atera badaiteke ere, uste dut lan gaitza eta oro har aski baliozkoa egiten ari garela euskara idatziaren batze eta gaitze prozesu honetan, are hiztegiari dagokionez. Borondate ona ere ez zaio falta ahalegin honetan ari garenotik inori. Helburua eta bideak finkatzen baditugu eta norik bere setakeriak alde batera uzten baditugu, hiztegiarekiko auziak zailtasun handirik gabe bidera ditzakegu. Gogora ditzagun duela hogeit urtetako egunak, batasunaren lehen urratsetakoak, eta ikusiko dugu gauza izan gaitezkeela orduko izpiritua berreskuratzeko, hots, asmoz eta jakitez aritzeko.

---

ditzaten. Esaterako *bustia* edo *farcit*, erderazko *buzón* eta *relleno*-ren ordez. Eta *entrepà*-k (hots, gure artean hainbesteri irriarri iruditzen zaion *ogibitarteko*-k!) baztertzea lortu du *bocadillo* zorionekoa.

(17) Bada beste alor bat euskal hitzak ezaguteratzeko erabat egokia gerta daitekeena: izkribu elebidunena. Hala ere ez dut inoiz bide hori erabilia ikusi. Adibidez euskararen normaltzearen alde lan benetan goresgarria egiten ari den EROSKI-ren produktu batean *lentejak* adierazten du *lentejas*-en ondoan. Zergatik ez *tilistak*? “Herriak jadanik ulertzen ez duelako”? Baina ez al da hain zuzen, etiketa elebidunen bide hori euskal hitz jator bat berreskuratzeko biderik egokiena?